

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію ЛІНЄВИЧА ГЕННАДІЯ КАЗИМИРОВИЧА «СТАТИСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗЕМСТВ ДЛЯ НАУКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ (друга половина ХІХ ст. – 1918 р.)», поданої на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.07 – історія науки й техніки

Дисертація Г.К. Лінєвича присвячена актуальній науковій проблемі – дослідженню історії становлення на українських землях статистичних досліджень у стратегічно важливій галузі сільського господарства. Автор при написанні історії української аграрної науки слідує коректному та загальноприйнятому у цивілізованому світі підходу щодо комплексного розгляду просторових, часових, географічних та етнографічних кордонів держави, а саме - описувати події, що відбувались в Україні в межах її сучасних кордонів 1991 р., на територіях, заселених українським етносом, починаючи з появи предків людини.

У роботі проаналізовано результати сільськогосподарських статистичних досліджень губернських земств на українських землях, важливі для наукового забезпечення розвитку сільського господарства, та показано, що доробок земських статистиків є потужним методологічним базисом для подальшого розвитку аграрної науки. Водночас показано, що наявні нині публікації обмежуються переважно загальними питаннями розвитку аграрної статистики або аналізу у земських статистичних дослідженнях галузей демографії, освіти, краєзнавства.

Дисертація є складовою частиною науково-дослідних тем Інституту історії аграрної науки, освіти і техніки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України «Розробити науково-організаційні та концептуальні основи становлення та розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Україні: теоретико-методологічні, історико-наукознавчі, біографічні та джерелознавчі аспекти дослідження» (№ державної реєстрації 0114U001207), «Концептуальні та методологічні основи науково-інформаційного забезпечення інноваційного розвитку аграрної науки в умовах євроінтеграційних процесів» (№ державної реєстрації 0116U002099), «Методологічні та організаційні засади управління системою інноваційно-інвестиційного розвитку аграрної науки: історико-концептуальний аспект» (№ державної реєстрації 0116U0002103).

Об'єктом дослідження є дослідницька діяльність земських органів у межах сучасної території України в другій половині ХІХ ст. – початку ХХ ст., що безпосередньо пов'язана з виконанням ними статистичних робіт. У межах об'єкту виділяється предмет дослідження - застосування статистичних методів і підходів у галузі аграрної науки, досвід та особливості земських статистичних робіт для потреб сільського господарства на теренах України.

Методологічна основа дослідження побудована на загальнонаукових принципах історичної достовірності, наукової об'єктивності, діалектичного розуміння історичного процесу. Застосовувалися загальнонаукові (типологізація, класифікація), міждисциплінарні (структурно-системний), історичні (проблемно-

хронологічний, описовий, діахронний (періодизації)) методи дослідження, методи джерелознавчого та історіографічного аналізу.

У дисертації вперше здійснено системне дослідження історії впровадження статистичних методів у другій половині XIX ст. – 20-х роках XX ст. для вирішення проблем наукового забезпечення тогочасного сільського господарства, результатом якого став висновок про значний внесок статистиків губернських земств у подальший розвиток аграрної науки; систематизовано та розроблено загальну періодизацію процесу впровадження статистичних методів для потреб аграрних досліджень земствами губерній на території сучасної України (друга половина XIX ст. – 1918 р.); виявлено загальні тенденції розвитку досліджень у галузі сільського господарства щодо застосування статистичних методів у хронологічних межах дослідження; уточнено й конкретизовано основні напрями статистичних робіт губернських земств на українських землях в обраний період; розширено джерельну базу дослідження завдяки уведенню в науковий обіг історичних документів і матеріалів з архівних фондів України.

Теоретичне та практичне значення результатів дослідження полягає у тому, що вони можуть бути використані для підготовки дослідницьких праць з історії аграрної науки, галузевих навчальних посібників, довідників, енциклопедичних та довідкових видань, а також при викладанні курсів з історії та методології наукових досліджень, історії аграрної науки, історії методів фізико-математичного природознавства, історії України.

Основні наукові положення та висновки дисертації відображено у доповідях на низці Всеукраїнських конференцій і форумів. За матеріалами дисертаційного дослідження опубліковано 8 наукових праць, серед них 3 статті у фахових виданнях, що входять до переліку ДАК МОН України, з яких 1 стаття – у періодичному науковому виданні, проіндексованому в базах Web of Science Core Collection та Scopus.

Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел (259 найменувань) і 7 долатків. Повний обсяг роботи займає 272 сторінки комп'ютерного тексту, основна частина - 216 сторінок.

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми, показано зв'язок роботи з науковою темою, визначено мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження; наведено методи дослідження, розкрито наукову новизну та практичне значення роботи, апробацію результатів та структуру дисертації.

Структура та обсяг дисертації підпорядковані меті та дослідницьким завданням. У **першому розділі «Історіографія, джерельна база та методологічні основи дослідження»** проаналізовано історіографію дослідження, охарактеризовано сформовану джерельну базу та методологію дослідження. Виділено три історіографічні періоди: 1) наукові публікації кінця XIX ст. – початку XX ст. (до 1917 р.); 2) наукові публікації 1918-1990 років; 3) пострадянська історіографія. Значущими є праці третього періоду, у яких відображено переосмислення розвитку галузевої наукової думки, появу проблемних публікацій. Історики науки (Дорошок Н.А., Макієнко О.А., Бобков В.В., Мекшун Л.М., Петров О.О., Герінбург О.В., Сінкевич І.Ю., Куліков В.О., Поєдинок М. С. та ін.) почали розглядати різні аспекти статистичної діяльності губернських і повітових земств й

їхніх досліджень у галузі демографії, освіти, краєзнавства, сільського господарства. У роботах О.А. Макієнка, Л.М. Мекшун та О.І. Ісаєвої наводяться біографічні відомості про діяльність видатних вітчизняних земських статистиків – О.О. Русова, А.С. Бориневича, В.Є. Варзара, оцінюється їхній науковий внесок.

Основу джерельної бази склали матеріали, що зберігаються у фондах: Державного архіву Херсонської області (ДАХО), Державного архіву в Автономній Республіці Крим, Державного архіву Одеської області (ДАОО), Харківського обласного державного архіву. На жаль, потрібні відомості у Державних архівах Полтавської та Чернігівської областей не виявлені (внаслідок втрати частини фондів під час війни).

У другому розділі «**Передумови впровадження статистичних методів та господарської статистики в аграрні дослідження**» висвітлено основні фактори, що сформували наукове та практичне підґрунтя досліджень губернських і повітових земських статистиків другої половини ХІХ ст. Показано, що характерною рисою теоретичних досліджень був нерозривний зв'язок з виконанням конкретних практичних робіт і завдань, а досягнення більшої точності та достовірності результатів статистичних досліджень сприяло підвищенню інтересу до їх використання у вивченні господарського життя, висуванню нових теоретичних задач. Відзначено важливість визначення Д.П. Журавським статистики, як обчислювальної науки, предметом пізнання якої є різноманітні якісні явища. Показано діяльність Центрального статистичного комітету при Міністерстві внутрішніх справ та губернських Статистичних комітетів щодо впровадження статистичного обліку у веденні господарства.

У третьому розділі «**Становлення та розвиток земських статистичних досліджень у сільськогосподарській галузі**» розглянуто становлення та розвиток земських статистичних органів на сучасній території України, виконання ними статистичних досліджень в галузі сільського господарства. Розглянуто проведення статистичних досліджень сільського господарства земськими статистиками Чернігівської, Херсонської, Полтавської, Таврійської, Харківської, Катеринославської, Київської, Подільської, Волинської губерній, а також становлення та розвиток провідних земських статистичних органів (статистичного відділення при Чернігівській губернській земській управі, статистичного відділення при Херсонській губернській земській управі, статистичного бюро при Полтавській губернській земській управі та ін.). Розроблено періодизацію діяльності з дослідження аграрної галузі земських статистичних органів Чернігівської, Херсонської, Полтавської, Харківської губерній, як провідних з наукового вивчення краю. Важливе значення у діяльності статистичного відділення мала постійна активна співпраця з Полтавським сільськогосподарським товариством, що відбувалася у науковому та організаційному напрямках. Наприклад, розроблений статистиками Чернігівщини підхід враховував природно-географічні, соціально-побутові та інші умови, особливості регіональних виробничих ресурсів, передбачав комплексне дослідження окремого регіону в просторі та часі, тим самим сформувавши чернігівський тип статистики.

У четвертому розділі «**Основні напрямки використання методів статистики в аграрних дослідженнях губернських та повітових земств**» виділено

й розглянуто основні напрямки статистичних досліджень земських статистиків у вивченні сільського господарства губерній у галузі ґрунтознавства, землеробства та тваринництва, економічного оцінювання сільського господарства губерній. Показано співпрацю земських статистичних органів з місцевими сільськогосподарськими товариствами.

Важливими результатами дисертації є розробка авторської періодизації діяльності земств зі статистики, формування репрезентативної джерельної бази дослідження, виявлення передумов впровадження статистичних методів та господарської статистики в аграрні дослідження, дослідження основних напрямів використання методів статистики в аграрних дослідженнях губерзьких та повітових земств, узагальнення в табличній формі здобутків земських статистиків у вивченні ґрунтів й агрономічних дослідженнях. Привертає позитивну увагу чіткий науковий стиль викладення матеріалу.

Узагальнюючи, підкреслимо, що в цілому враження від дисертаційного дослідження позитивне, робота виконана на високому науковому рівні, висновки дають відповіді на поставлені дослідницькі завдання. Зміст автореферату містить основні положення та результати дисертації, які достовірні, мають наукову новизну та відповідають вимогам ДАК МОН України. Водночас висловимо деякі міркування та зауваження.

- На нашу думку, бажано було б детальніше висвітлити застосування математичного апарату статистичних досліджень, зокрема, методів теорії ймовірностей.

- Слід давати переклад назв праць у тексті українською (наприклад, с.54), мовою ж оригіналу писати їх у списку літератури та джерел.

- Дискусійним є розгляд матеріалів земських зібрань, оглядів і збірок з господарської статистики губерній території сучасної України, різноманітних матеріалів статистичного характеру для оцінки земельних угідь, статистичних щорічників, щотижневиків, довідників як історіографічних праць, а не як джерел (с.26, 27).

- На нашу думку, не є коректним говорити про «вітчизняну» статистичну науку у ХІХ ст. (наприклад, у назві розділу 2.1). Термін «вітчизняний» стосується нинішньої держави Україна (з 1991 р.).

- До історіографії роботи бажано було б додати дисертацію С.М. Лисковець «ЯКІВ ПИЛИП КУЛИК (1793-1863) – ВЧЕНИЙ, ПЕДАГОГ, ОРГАНІЗАТОР НАУКИ» (2012 р.) про діяльність математика-обчислювача.

- У рефераті дисертації майже немає прізвищ статистиків, інформація подана узагальнено.

У тексті трапляються стилістичні та редакційні неточності, росіянізми: «не представляли інтересу» - вірно: «не становили інтересу» (с. 29); «узагальнюючі праці» - вірно: «узагальнювальні праці» (с. 28); «потужної джерельної бази – вірно: «репрезентативної, об'ємної джерельної бази» (с.3).

Водночас всі висловлені зауваження мають рекомендаційний характер, не зменшують позитивну оцінку дисертації та можуть бути враховані у подальшій науковій роботі здобувача, дисертація якого є комплексним самостійним

дослідженням, вирішує актуальну наукову задачу та за своїм змістом, новизною, теоретичною та практичною цінністю й достовірністю одержаних результатів відповідає паспорту спеціальності 07.00.07 – історія науки й техніки та вимогам та вимогам пп. 9, 11, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 р. (назва постанови із змінами, внесеними згідно з постановою КМ № 656 від 19.08.2015).

Тому вважаємо, що дисертація варта підтримки, а її автор Ліневич Геннадій Казимирович заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.07 – історія науки й техніки.

**Доктор історичних наук,
провідний науковий співробітник
ДУ «Інститут досліджень науково-технічного
потенціалу та історії науки
ім. Г.М. Доброва НАН України»**

А. С. Литвинко

